

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA MUSTAQIL FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Sharipova Maftuna Shavkatovna

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi oliy ta'lim muassasalari talabalarida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning mazmuni, pedagogik ahamiyati va uni ta'minlovchi asosiy shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Mustaqil fikrlash talabani axborotni tayyor holatda qabul qilishi emas, balki muammoni anglash, dalillarni taqqoslash, o'z nuqtayi nazarini asoslash, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va qabul qilingan qarorni refleksiv baholash qobiliyatlari majmui sifatida talqin etiladi. Muammoli ta'lim, savol va topshiriqlar tizimi, hamkorlikdagi muhokama, refleksiya, mustaqil izlanish hamda raqamli resurslardan maqsadli foydalanish mazkur ko'nikmani rivojlantirishning muhim pedagogik omillari sifatida yoritiladi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, talaba, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, muammoli ta'lim, refleksiya, pedagogik shart-sharoit, mustaqil ta'lim, raqamli ta'lim.

ASOSIY QISM

Zamonaviy oliy ta'limning muhim vazifalaridan biri talabani faqat muayyan hajmdagi bilimlarni egallashini emas, balki ularni yangi vaziyatlarda mustaqil qo'llay olishini ta'minlashdan iborat. Axborot oqimining keskin ortishi, raqamli manbalarning ko'payishi va sun'iy intellekt vositalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi talabani ma'lumotni saralash, ishonchliligini tekshirish, turli qarashlarni qiyoslash va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatiga bo'lgan talabni kuchaytirmoqda. Oliy ta'limdagi tanqidiy o'qish bo'yicha tizimli sharhlar ham talabalarda axborotni tahlil qilish, baholash va ishonchli dalilni ajratish kompetensiyalarini maqsadli rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi [1]. Mustaqil

fikrlash ko'nikmasi mazmunan tanqidiy fikrlash bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, u talabaning o'z faoliyatini rejalashtirishi, muammoni mustaqil qo'yishi, yechim izlash strategiyasini tanlashi va natijani baholashini ham qamrab oladi. Shuning uchun mazkur ko'nikmani rivojlantirish alohida bir metoddan foydalanish bilan cheklanmaydi. U ta'lim maqsadi, o'quv topshiriqlari, pedagogik muloqot, baholash, mustaqil ta'lim va refleksiyaning o'zaro bog'langan tizimini talab etadi. Kollej va universitet talabalarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik aralashuvlar bo'yicha meta-tahlil maxsus tashkil etilgan ta'limiy ta'sirlar ijobiy natija berishini, shu bilan birga natija fan sohasi va ta'sir davomiyligiga bog'liqligini ko'rsatgan [2].

Bizningcha, talabalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishning birinchi pedagogik sharti - o'quv jarayonida muammoli va izlanishga yo'naltirilgan vaziyatlarni muntazam yaratishdir. Talabaga faqat "to'g'ri javob"ni topishga mo'ljallangan reproduktiv topshiriqlar berilganda uning fikrlash faoliyati ko'pincha eslab qolish va qayta bayon etish darajasida qoladi. Muammoli topshiriq esa bir nechta ehtimoliy yechim, qarama-qarshi dalillar yoki yetishmayotgan ma'lumotlar mavjud bo'lgan vaziyatni yuzaga keltiradi. Bunday sharoitda talaba savol qo'yishga, faraz ilgari surishga, dalil izlashga va o'z qarorini himoya qilishga majbur bo'ladi.

Ikkinchi pedagogik shart - o'qituvchining bilim beruvchi asosiy manbadan fikrlash jarayonini tashkil etuvchi fasilitator pozitsiyasiga o'tishidir. Bunda pedagog tayyor xulosani bildirishdan oldin talabaga "Nima uchun?", "Qaysi dalil bunga asos bo'ladi?", "Boshqa yechim mavjudmi?", "Bu fikrning zaif tomoni nimada?" kabi savollar orqali intellektual yo'nalish beradi. 2026-yilda oliy ta'limdagi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotda tanqidiy fikrlashni ochiq o'rgatish, raqamli vositalarni chuqur tahlil talab qiluvchi faoliyat bilan uyg'unlashtirish, hamkorlikda o'rganish va talabalarning o'zlari savol tuzishini tashkil etish muhim pedagogik amaliyotlar sifatida ajratilgan [3].

Uchinchi shart - talabani fikrini dalillash madaniyatiga o'rgatishdir. Mustaqil fikr shaxsiy mulohazaning o'zi bilan cheklanmaydi; u tekshiriladigan dalil,

mantiqiy bog'lanish va asoslangan xulosaga tayanishi lozim. Shu sababli seminar va amaliy mashg'ulotlarda "fikir-dalil-izoh-xulosa" ketma-ketligidan foydalanish maqsadga muvofiq. Masalan, talaba muayyan pedagogik muammo bo'yicha pozitsiya bildiradi, kamida ikki ilmiy manbadan dalil keltiradi, qarama-qarshi nuqtayi nazarni tahlil qiladi va yakunda o'z xulosasini qayta shakllantiradi. Bunday faoliyat talabaning bilimni takrorlashdan bilimga munosabat bildirish bosqichiga o'tishini ta'minlaydi.

To'rtinchi pedagogik shart - hamkorlikdagi muhokama bilan individual mustaqillik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashdir. Guruhli munozara, debat, keys tahlili va loyiha ishlari talabaga turli qarashlarni eshitish imkonini beradi. Biroq guruhdagi faoliyat yakunida har bir talabaning individual xulosasi, yozma refleksiya yoki mustaqil qarori talab qilinishi lozim. Aks holda faol talabalar fikri boshqalarning qarorini almashtirib qo'yishi mumkin. So'nggi tizimli sharhlarda faol va hamkorlikdagi o'quv muhiti, reflektiv amaliyot va mustaqil o'rganish strategiyalarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati alohida qayd etilgan [4].

Beshinchi shart - refleksiv faoliyatni ta'lim jarayonining doimiy tarkibiy qismiga aylantirishdir. Refleksiya talabaning "Men qanday xulosaga keldim?" degan savoldan tashqari "Nima sababdan shunday fikrladim?", "Qaysi dalil qarashimni o'zgartirdi?", "Qayerda xato qildim?" va "Keyingi safar qanday strategiyani tanlayman?" kabi savollar ustida ishlashini anglatadi. Mashg'ulot yakunidagi qisqa refleksiv kundalik, o'z-o'zini baholash varaqasi, argument xaritasi yoki "oldingi fikrim - yangi fikrim - o'zgarish sababi" shaklidagi topshiriqlar metakognitiv nazoratni kuchaytiradi.

Oltinchi shart - mustaqil ta'lim topshiriqlarining mazmunini qayta tashkil etishdir. Mustaqil ish faqat referat yozish, matnni konspekt qilish yoki ma'lumot yig'ish bilan cheklansa, uning rivojlantiruvchi imkoniyati pasayadi. Mustaqil topshiriqda tanlov, muammo, izlanish va mahsulot bo'lishi kerak. Masalan, ikki nazariy yondashuvni qiyoslash, ilmiy maqoladagi dalillarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, real vaziyat uchun yechim ishlab chiqish yoki bir muammoni

turli pozitsiyalardan baholash talabani faol fikrlashga undaydi. Tanqidiy o'qishni o'rgatishga bag'ishlangan pedagogik tadqiqotlar ham matn muallifining maqsadini aniqlash, matnni kontekst bilan bog'lash va o'qilgan materialga asoslangan javob ishlab chiqishni samarali yo'nalishlar sifatida ko'rsatadi [5].

Yettinchi pedagogik shart - raqamli vositalar va sun'iy intellektdan tayyor javob olish vositasi sifatida emas, fikrlashni qo'llab-quvvatlovchi resurs sifatida foydalanishdir. Talabaga sun'iy intellekt yaratgan javobni tekshirish, undagi dalillarni manbalar bilan solishtirish, xatolarni aniqlash, ikki xil javobni qiyoslash yoki javobni yaxshilash uchun qarshi argument tuzish vazifasi berilishi mumkin. 2026-yilgi tizimli sharh natijalariga ko'ra, generativ sun'iy intellekt vositalari so'rovga asoslangan va pedagogik jihatdan yo'naltirilgan faoliyat ichiga kiritilganda metakognitiv boshqaruv, argumentatsiya va g'oya yaratish jarayonlarini qo'llab-quvvatlashi mumkin [6]. Demak, texnologiyaning mavjudligi emas, undan qanday didaktik maqsadda foydalanish hal qiluvchi omildir.

Sakkizinchi shart - baholash mezonlarini mustaqil fikrlashning real ko'rsatkichlariga moslashtirishdir. Agar baholash faqat ma'lumotni eslab qolish va qayta aytishga qaratilsa, talaba aynan shu faoliyatni ustuvor deb biladi. Shuning uchun baholashda muammoni aniqlash, savol qo'yish, manbalarni tanlash, dalilning ishonchliligini baholash, muqobil yechimlarni taqqoslash, asoslangan xulosa chiqarish va o'z fikrini qayta ko'rib chiqish kabi ko'rsatkichlar aks etishi kerak. Bu jarayonda analitik rubrikalardan foydalanish o'qituvchi va talaba uchun kutilayotgan natijalarni aniqroq ko'rsatadi.

Shu asosda mustaqil fikrlashni rivojlantirish jarayonini uch bosqichda tashkil etish mumkin. Birinchi - diagnostik-motivatsion bosqichda talabaning mavjud fikrlash strategiyalari aniqlanadi va muammoga qiziqish uyg'otiladi. Ikkinchi — faol-izlanish bosqichida muammoli topshiriqlar, savol tuzish, manba tahlili, debat, keys va loyiha metodlari orqali mustaqil qaror ishlab chiqish tashkil etiladi. Uchinchi — refleksiv-baholash bosqichida talaba o'z qarorini dalillar asosida tekshiradi, fikridagi o'zgarishlarni izohlaydi va yangi vaziyatga ko'chirish imkoniyatini belgilaydi. Mazkur bosqichlarning uzviyligi mustaqil fikrlashni

epizodik faoliyatdan barqaror o'quv odatiga aylantirishga xizmat qiladi. Pedagogik nuqtayi nazardan, mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun psixologik xavfsiz muhit ham muhimdir. Talaba xato fikr bildirgani uchun salbiy baholanishdan qo'rqa, u tayyor va xavfsiz javobni tanlaydi. O'qituvchi turli qarashlarga hurmat, dalilga asoslangan bahs va xatoni o'rganish imkoniyati sifatida qabul qilish madaniyatini shakllantirishi zarur. Bunda bahs shaxsga emas, fikr va dalilga qaratilishi, talabaning savol berishi rag'batlantirilishi hamda "bilmayman, tekshiraman" pozitsiyasi intellektual mas'uliyatning ko'rinishi sifatida qabul qilinishi lozim.

Shunday qilib, talabalarning mustaqil fikrlash ko'nikmasi alohida mashg'ulot yoki bitta metod natijasida shakllanadigan sifat emas. U o'quv jarayonining barcha tarkibiy qismlariga singdirilgan pedagogik tizimni talab qiladi. Maxsus tashkil etilgan, yetarlicha davomli pedagogik aralashuvlarning natijadorligi haqidagi meta-tahlil xulosalari ham ushbu jarayonning izchil va tizimli bo'lishi zarurligini tasdiqlaydi [2].

XULOSA

Oliy ta'lim muassasalari talabalarida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim mazmunini o'zlashtirishdan ko'ra kengroq pedagogik vazifa bo'lib, talabaning muammoni ko'ra bilishi, savol qo'yishi, dalillarni tahlil qilishi, muqobil fikrlarni qiyoslashi, asoslangan qaror qabul qilishi va o'z fikrlash jarayonini refleksiv baholashini nazarda tutadi. Buning uchun muammoli va izlanishga yo'naltirilgan topshiriqlar, pedagogik fasilitatsiya, dalillash madaniyati, hamkorlikdagi muhokama, individual refleksiya, mazmunli mustaqil ta'lim, raqamli vositalardan tanqidiy foydalanish hamda jarayon va natijani uyg'un baholash kabi pedagogik shart-sharoitlarni kompleks ravishda ta'minlash zarur. Mazkur shartlarning tizimli qo'llanishi talabaning tayyor axborotni takrorlovchi subyektdan bilimni tahlil qiluvchi, yangi vaziyatga ko'chiruvchi va shaxsiy asoslangan pozitsiyasini shakllantira oluvchi faol subyektga aylanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zin Z.M., Eng W.B. Critical reading in higher education: A systematic
[https:// confers.com/](https://confers.com/)

review. Thinking Skills and Creativity. 2022. Vol. 44. Article 101028. DOI: 10.1016/j.tsc.2022.101028.

2. Niu L., Behar-Horenstein L.S., Garvan C.W. Do instructional interventions influence college students' critical thinking skills? A meta-analysis. Educational Research Review. 2013. Vol. 9. P. 114–128. DOI: 10.1016/j.edurev.2012.12.002.

3. Critical thinking in higher education: Identifying the pedagogical practices and modes of engagement. Thinking Skills and Creativity. 2026. Vol. 59. Article 102041. DOI: 10.1016/j.tsc.2025.102041.

4. Fostering critical thinking skills among EFL learners in higher education – A systematic review. Thinking Skills and Creativity. 2026. Vol. 59. Article 101943. DOI: 10.1016/j.tsc.2025.101943.

5. Teaching critical reading in higher education: A literature review and pedagogical framework proposal. Thinking Skills and Creativity. 2024. Vol. 53. Article 101599. DOI: 10.1016/j.tsc.2024.101599.

6. The cognitive impact of ChatGPT in higher education: A systematic review of critical and creative thinking outcomes. Computers and Education: Artificial Intelligence. 2026. Vol. 10. Article 100571. DOI: 10.1016/j.caeai.2026.100571.